

A KISPRÓZA NAGYMESTERE

Tempevölgy könyvek 25.

Megjelent a Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadásában

Felelős kiadó: MOLNÁR JUDIT alapítványi elnök

Sorozatszerkesztő: TÓBIÁS KRISZTIÁN

Kézirat-előkészítés és szöveggondozás: BURZA PATRÍCIA KÁRMEN

Nyomdai előkészítés: SELERIS PROJECT Bt., Balatonfüred

Nyomda: OOK Press Kft., Veszprém

ISBN 978-963-9990-57-9

ISSN 2061-8603

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A KISPRÓZA NAGYMESTERE

Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról

Szerkesztette:
Hansági Ágnes és Hermann Zoltán

Tempevölgy könyvek 25.
2018

Tarjányi Eszter emlékének

TARTALOM

Előszó	9
--------------	---

Műfajkonceptiók

Hansági Ágnes – Műfajttörténet, poétika és narráció	17
Szajbély Mihály – Bohóc a falon	49
Hajdu Péter – Románcos történelem némi extrákkal	82
Fried István – Jókai Mór novellatípusaihoz	92
Vaderna Gábor – Erdély – identitás – Jókai	114
Török Lajos – A miniszter félrelép	142

Műfajtipusok

Eisemann György – Harcoló figurák – figuráló harcosok	161
Szilágyi Márton – Egy megkomponált novelláskötet a háborúról és az oroszokról – s még sok minden másról	171
Hermann Zoltán – Jókai karácsonyi novellái	184
Tarjányi Eszter – A kópé-novella mint a populáris kultúra alapköve	193
Kovács Gábor – Rom és szó	206
Surányi Beáta – Madarak és textuális metamorfózisok	225
Rózsafalvi Zsuzsanna – Novella a fókuszmondatról és Tarkanoff Annáról ...	240
Kiss A. Kriszta – <i>Milyenek a nők?</i>	249
Steinmacher Kornélia Nóra – A halál és a lányka	262
Névmutató	278

Hajdu Péter

ROMÁNCOS TÖRTÉNELEM NÉMI EXTRÁKKAL

Jókai Mór: *A nagyenyedi két fűzfa*

A novellaelemzés magyar diskurzusában a műfajt nemhogy Boccacciótól folyamatosan szokás létezőnek tekinteni, de néha még annál korábbi szövegekre, szövegrészletekre is alkalmazni szokás a novella terminust. Az angolszász diskurzusban viszont létezik egy általános megkülönböztetés a kifejezetten a modernizmushoz köthető *short story* és a korábbi korszakokban írott kisprózai elbeszélések között, amelyeknek a neve *tale*. Ez a diakrón megkülönböztetés azonban egyáltalán nem szimmetrikus: a modernizmus előtt nem lehetett ugyan *short storyt* írni, de semmi akadályja sincs annak, hogy a *tale* műfaját a modernizmus korában vagy a modernizmus mellett is továbbélőnek tekintsük. Ez persze Jókai és *A nagyenyedi két fűzfa* szempontjából mellékes, hiszen ezt a művet kronológiai okokból már eleve az utóbbi kategóriába kell sorolnunk. Viszont érdekes lehet a történelem mint lehetséges novellatéma tekintetében. A modernizmus szempontja olyan erősen látszik kötni a *short storyt* az individualitáshoz, hogy az szinte kizárja a történelmi témát. Ha a novella egyetlen esemény elbeszélése, amely azonban mint legfontosabb fordulópont egy egész, de csak egy egész életet mutat meg, akkor nem mutat meg történelmi folyamatokat,¹ akkor a történelem legfeljebb csak díszítő, egzotikus háttér lehetne, akkor viszont alighanem már eleve a történelmi románc területén járunk. Ezen az alapon viszont nem meglepő, hogy a posztmodern aztán, amelyet a történelem alapvetően izgat, lelkesen hoz létre történelmi novellákat. Lehet, hogy azokat már nem szabadna *short story*nek nevezni, de az biztos, hogy *tale*-nek sem lehet. Többek között, de legfőképpen Szegedy-Maszák Mihály és Szili József foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy lehet-e és érdemes-e a *novel* és a *romance* megkülönböztetését a magyar irodalomtörténetben alkalmazni, Szilasi László pedig éppen a Jókai-regények és

1 Novella és történelem problematikájáról valamivel részletesebben itt írtam: HAJDU Péter, *Tudás és elbeszélés: A Mikszáth-kispróza rejtelméi*, Bp., Argumentum, 2011, 166–170.

főképp angol recepciójuk kapcsán firtatta a kérdést.² Ezeknek a fogalmaknak a *tale* és a *short story* nem megfelelői a rövid próza területén (hisz az előbbieknél nincs diakrón aspektusuk), vagy legfeljebb egymás mellett élésük időszaka, a modernizmus idején. Ezeket a fogalmakat azért hordtam halomba, hogy valamiféle laza keretet biztosítsanak egy előzetes, intuitív benyomás következő megfogalmazásának: Jókai történelmi novelláinak a románcos, mesés jelleg alapvető meghatározója.

A *nagyenyedi két fűzfára* ez mindenképpen igaz. A fiú beleszeret a szép lányba (*boy meets girl*),³ és több fizikai, de alapvetően a bátorságát bizonyító próbatétel után elnyeri.⁴ Ez maga a románc. Az a jelenet pedig, amikor az ellenséges fővezér a szép lányt lován keresztül vetve menekül a vesztes csata után, a főhős pedig üldözi, legendákat és meséket idézhet fel. Így menekült a kun vitéz Szent László elől, és nyilván sokaknak eszébe jut a *János vitéz* XII. része, ahol a török basa fia a francia királylánnyal menekül, de Jancsi utoléri. De az összevetésben szent László legendája és Petőfi meséje is szinte realista elbeszélésnek mutatkozik Jókaiéhoz képest. Ott azért egy lovas ér utol egy másik lovas, és nem arról van szó, hogy a kettős teher alatt a ló annyira kimerül, hogy egy gyalogos is beérheti.⁵ És hogy a lovát vesztett menekülő megadja magát egy lovaskatonának, az is sokkal hihetőbb, mint hogy egy husággal hadonászó, harcban járatlan diák legyőzi párviadalban a felfegyverzett és gyakorlott katonát. Világos persze, hogy Trajtzigfritzignek semmi esélye sincs a műfaji szükségszerűség ellenében.

Van abban is valami mitikus, ahogyan az alvó várost a véletlenül megébredő fiatal lány (egy álomalak utasításait követve) riasztja az ellenség közeledtére, fizikai erejét messze meghaladó erőfeszítéssel mégis megkongatva a harangot.

2 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi, 1989, főleg 89–91; SZILI József, *Irodalomtudat-hasadás: Az irodalom interkulturális elmélete*, Bp., Balassi, 2005, 134–149; SZILASI László, *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*, Bp. – Szeged, Osiris–Popmepeji, 2000, 211–240.

3 A románcos történetnek ez talán a legfontosabb principiuma. Jelentőségének méltatására hadd idézzek egy precíz megfogalmazást: „Boy meets girl, one of the greatest engines of narrative causality in the multiverse.” Terry PRATCHEIT, *I Shall Wear Midnight*, New York, Doubleday, 2010, 79.

4 A versírást tekinthetjük az első, még szellemi, a trubadúr hagyományra visszamenő próbának. A nyaktörő leereszkedés a kertbe és a vers elhelyezése a rózsában már bátorságpróba, a párviadal a leányt elrabló fővezérről pedig a legklasszikusabb próbatétel.

5 Ráadásul a lánnyal lovon menekülő Trajtzigfritziget ugyanott érik utol, mint a gyalog egy férfit magával cipelő Bórebukkot.

Azt hiszem, sokkal inkább a mítosz, mintsem az események világában fordulhat elő, hogy az ostromlott, fenyegetett város lakói, az öröket beleértve, mind jóízűen aludjanak éjszaka, lehetőséget biztosítva a hősiesség ébresztésére. Az egész katonai helyzet azonban Nagyenyeden nem egyszerűen mitikus-irreális, hanem egyenesen abszurd. A városba a támadók minden ellenállás nélkül besétálhatnak, a városlakók pedig felriadva mind elmennek, kivéve a fiatal lányokat és az erős férfiakat, akik az erődített templomban maradnak. Az előbbin a támadók nagyon feldühödnek. A szöveg semmilyen magyarázatot nem ad arra, hogy mit akarnak Trajtzigfritzigék a városlakókkal. Miért jobb nekik, ha emberek is vannak a városban, nem csak üres házak, amelyeket zavartalanul kifoszthatnának? A későbbi események azt mutatják, hogy nem bírnak a köveket hajigáló csizmadiákkal sem. A város és a labancok összecsapásának tehát irreális, mitikus, legendás, valószínűtlen, magyarázat nélküli románcos jellege van, és attól tartok, hogy ez nem különösebben érdekes.

Ahogy egyébként a kollégium tudós világa is kedélyesen abszurd. Tordai Szabó Gerzson nem veszi észre, hogy két tanítványa a távcsővel nem a csillagokat nézi, hanem házának belső udvarán át a lányát. Még ha egy „elsötétíthető ablakú” szobában tevékenykednek is,⁶ tudvalevő, hogy nappal nem lehet látni a csillagokat, éjjel viszont a kollégiumigazgató lánya nem tevékenykedik sem a rózsakertben, sem a konyhában. A tudós tanár elhiszi, hogy tanítványai nappal nézik a csillagokat: „azon ürügy alatt, hogy csillagokat vizsgálnak, *naphosszant* azzal foglalatostkodnak, hogy a szép Klárikát nézik távcsöveken keresztül.”⁷ Ha nagyon szorosán olvasunk, nem állítja a szöveg, hogy a professzor bármi is látja a diákokat nappal csillagokat vizsgálni, bár az *ürügy* szó ezt sugallja. Amikor ő belép a múzeumba, „minden ismét a maga helyén volt, a teleszkópiumok az ég felé fordítva, s munkában a göregek és légszivattyúk.”⁸ Ő csak azt látja, hogy a távcső a szokásos módon, ahogyan éjjel használni szokás, fölfelé néz, pozíciója nem árulkodik rendellenes nappali használatáról, míg a diákok a kísérletekkel foglalkoznak. Valójában a narrátori diskurzus hozta létre a nappali csillagvizsgálás abszurdumát, hiszen a narrátor tette fel például a kérdést: „Tán

6 A szöveget a következő kiadásból idézem: JÓKAI Mór, *A nagyenyedi két fűzfá = A Balaton völgyénei*, 192–208. Itt: 196.

7 *Uo.*, 197. Kiemelés tőlem – H. P.

8 *Uo.*

csillagot vizsgálják?”⁹ Lehetséges azonban, hogy túl szorosan kell olvasnunk ahhoz, hogy a kollégium tudós, de szórakozott tanárát ebből a szempontból makulátlanak találjuk.

De a románcos jelleg inkább csak a novella második felén és zárlatán hatalmasodik el. Az exozicció általában a Rákóczi-szabadságharcról értekezik, majd a nagyenyedi kollégium életének leírása lassan átmegy Zetelaky József Tordai Szabó Klára iránti szerelmének történetébe; amikor ez a történet nyugvópontra jut, éppenséggel a mélypontra, amikor Klárka apja felfedezi a dolgot, és minden további kapcsolatfelvételi kísérletet lehetetlenné tesz a fiú számára, a történetmondás visszavált a történelmi események szintjére, a labancok és Nagyenyed konfliktusára, amelyben Klárka és József egyre nagyobb szerephez jut, míg végül a történelmi összecsapás is József és a labanc vezér párviadalában csúcspontot ér el. Az elején, a történelmi exoziccióban és a kollégium bemutatásában még egy nem-románcos történelemszemlélet mutatkozik meg. A történelemnek mintegy alulról szemlélése, nem az elit, hanem a kisember szempontjából, aki leginkább szeretne az egész háborúból kimaradni. Csakhogy a háború olyasmi, amiből nem lehet kimaradni – mintha ez lenne a fő tanulság. A szöveg különbséget tesz maga a hadviselés két szintje között is. Az urak, „a nemesi bandériumok” szabályszerűen hadakoznak, „rendes csatákat” vívnak, de emellett háborúznak még a „szanaszét az országban őgyelgő kalandornép” is.¹⁰ Ezzel a novella narrációja mintegy elhatárolódik az elit történelmétől, sőt a hivatalos és nem hivatalos kollektív emlékezet nagy elbeszéléseitől is. Az a háború, amelyet a nemzeti emlékezet megőrzött (vagy különböző technikákkal utólag megkonstruált), valahol messze zajlik, miközben a múlt hétköznapi emberei egy másféle háborútól szenvednek. Ebben a háborúban viszont nincs szó nemzetről, függetlenségről, dicsőségről. Kik ezek a kalandornépek?

Nagyobbrészt oly emberek, kiket magukat is elpusztított a háború, s kétségbeesés, nyomor és bosszúvágyból nem hagyott neki más választást, mint kaszát, csakányt ragadni, s felcsapni kurucnak vagy labancnak, aszerint amint egyik vagy másik fél katonái pusztították el.¹¹

9 *Uo.*, 196.

10 *Uo.*, 192.

11 *Uo.*

A pártállás azonban nemcsak esetleges, hanem változékony is: vesztes csata után praktikus a győzteshez csatlakozni. A csapatok etnikailag vegyesek, tagjaikat nem ideológiai megfontolások motiválják, hanem hogy a háború ellehetetlenítette korábbi megélhetésüket. A háborúzást a magasabb társadalmi szinteken motiváló ideológiai tényezők, beleértve olyasmit is, mint a nemzet, a dicsőség, a harci étosz, ezen az alacsonyabb szinten egyáltalán nem érvényesek.

A gerillaháború leírásának közepén a tudós, forrásokra hivatkozó narrátor egyszer csak a következő megjegyzést teszi: „Ezen sűrű változandósága a minéműségnek nagy akadályára lehetett a dicsőség után törekvésnek.”¹² A *lehetett* igealak jelzi, hogy ez a narrátor okoskodása, és magát a dicsőség szempontját is ő viszi be kívülről ebbe az ábrázolt múltba, ahol az fel sem vetődhet. Így a dicsőségvágy hiánya lesz a kalandornép jellemzője egy másfajta történelemszemlélet másfajta elbeszéléseinek elvárásaihoz képest. A dicsőségvágy, a katonai kiválóság tipikusan az elit etikai diskurzusára jellemző értékét kéri számon a narrátor a túlélésre játszó alsóbb rétegeken. Az, hogy a kurucokat és a labancokat megkülönböztetni sem könnyű, sőt bárkiből bármikor lehet egyik vagy másik, hogy a hadviselésben nincs semmi hősiesség, viszont a kurucok és a labancok egyaránt szenvedést okoznak a civil lakosságnak, eléggé ellentétes a Rákóczi- és kuruc-kultusz narratívájával. Ennek a kultusznak a magjait a reformkor vetette el, érthető módon szökkent szárba 1848–49-ben, de csak a novella 1854-es keletkezése után, a kiegyezés korában terebélyesedett ki,¹³ amikor is a függetlenségi Rákóczi alakját mintegy Kossuth-pótlékként kisajátították, és megteremtették a „kurucos-romantikus” kánont.¹⁴ Könnyen belátható, hogy a Habsburgok elleni szabadságharc hónapjaiban miért lett fontos a történelmi emlékezés számára a másfél évszázaddal korábbi, visszatekintve hasonlóan látszó szabadságharc. R. Várkonyi Ágnes és Kis Domokos Dániel a Rákóczi-szabadságharc emlékezetét feldolgozó szöveggyűjteményének *Irodalom, kultusz és kegyelet* című fejezetéből,¹⁵ ha terjedelmileg nem is, de a beválogatott szövegek

12 *Uo.*, 193.

13 Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, *Befejezetlen történelem = A Rákóczi-szabadságharc*, szerk. VÁRKONYI Ágnes, KIS Domokos Dániel, Bp., Osiris, 2004, 734–738; 742–746.

14 Vö. CSUNDERLIK Péter, *A „kicsapó és megfeneklő hullám”: A száműzött Rákóczi poétikája*, Kommentár, 2011/2, 24–39. Itt: 27–30.

15 R. VÁRKONYI, KIS, *i. m.*, 623–678.

számát tekintve messze kimagaslik 1848 éve a maga hat szövegével. Csupán egyetlen másik év, az 1862-es szerepel egynél több szöveggel a válogatásban (tudniillik kettővel).

A Rákóczi-szabadságharc és 1848–49 között megteremtett kultikus kapcsolat, ha egyszer létrejött, a történelmi önértelmezések valószínűleg kitörölhetetlen és mindkét irányban működő tényezője lesz. Nagyenyed gerillaháborús fenyegettségének, ostromának elbeszélése aligha fel nem idézi Nagyenyed felégetését és a népirtást, ami 1849. január 8-ával kezdődően zajlott. Az 1848–49-es szabadságharcnak ez a traumatikus emléke visszasugárzik a Rákóczi-szabadságharc Nagyenyedének háborús fenyegettségére is.¹⁶

A háborúskodás köznépi, alsó perspektívájú leírását a novella nem fogja később sem visszavonni, de azért az ellenség szerepét kizárólagosan foglalják el a labancok, rajtuk fog gúnyolódni a narrátor, és őket kell legyőzniük a főhőssé avanzsáló diákoknak. Balika kurucai mindössze eltulajdonítják a labancoknak szánt élelmiszer-szállítmányt, és visszavonulnak vele a barlangjukba. Legfeljebb a furfangos, de semmiképpen sem erőszakos tolvaj népmesei alakját veszik fel. Ők egy ügyes csínyt hajtanak végre, viszont a labancok azok, akik újabb és újabb sarcot vetnek ki a városra, ők zsarolják a végsőkéig kimerült lakosságot, és ők erőszakoskodnak folyamatosan. Mellesleg gyávák is, hiszen nem a felfegyverzett kurucoktól akarnak élelmet szerezni, akiknek van, hanem a fegyvertelen városi polgárságtól, akiknek nincs.

A városlakók azonban nem pusztán védtelenek, hanem Tordai Szabó Gerzson szellemi vezetésével egy kifejezetten pacifista ideológiát próbálnak a gyakorlatban is képviselni. Gerzson urat így mutatja be a szöveg először csak címszavakban: „a tudományoknak nagy művelője, rendkívül békeszerető férfiú és a jó erkölcsöknek fáradhatlan oltalmazója.”¹⁷ Hogy a kollégium vezetője nagy művelője legyen a tudományoknak, szinte magától értetődő, mondhatnánk, hogy része a munkaköri leírásnak. A szöveg ezt csak a szórakozott professzor egyetlen anekdotikus exemplumával okadatulja (tudniillik gyakran elfelejti, ebédelt-e már aznap), hogy aztán annál részletesebben időzzön a békeszeretet témájánál.

16 Az emlék annyira traumatikus, hogy az 1851-ben Nagyenyed megsegítésére kiadott *Nagyenyedi albumba* csak nagy nehézségek árán sikerült betenni Szilágyi Ferenc írását Nagyenyed gyásznapjáról. Vö. VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályája*, Bp., Argumentum, 2007, 169–170.

17 *A nagyenyedi két fűzfa*, 194.

Csak a csendes, békees tudományokat kedvelé, mint a csillagászat és mechanika, nem szereté pedig a históriát, mint amely, az ő szavaiként, nem tanít egyebet, mint azoknak neveit, akik emberek agyonverésében tüntették ki magukat, s hősi tetteit éneki bűnös, vérengző, kegyetlen embereknek és hazudik véghetlen kiterjedésben, ahelyett, hogy a jámborok, jótékony és bölcs elmék példájával javítaná az utóvilágot.¹⁸

A történelem diszciplinájának elutasításában az elit történelmének pontosan azt a kritikáját ismerhetjük fel, amelyet a novella bevezetése is sugallt, bár a narrátor egyszer csúnyán elszólta magát a dicsőség emlegetésével. Tordai Szabó Gerzson viszont következetesen elutasítja a hősiességnek azt a diskurzusát, amely az erőszakot dicsóíti. Jellemzésének következő mondata viszont meglepő adalékkal szolgál:

Annyira vivé pedig az ellenszenvét a derék úr a neki nem tetsző históriai személyek ellen, hogy tanítványai lelki üdvére képes volt a történetet meghamisítani, ráparancsolván a história-professzorra, hogy Kleopátrát, Szemiramisz s más afféle szemtelen asszonyszemélyeket úgy fesse tanítványai előtt, mint rút, utálatos szörnyetegeket, akikre gondolni is irtózat.¹⁹

Miért pont Kleopátra és Szemiramisz? Tényleg ők lennének a legjobb példák azokra, akik emberek agyonverésében tüntették ki magukat? Nem állítom, hogy Kleopátra nem volt vérengző és kegyetlen, de ha csak a kortársait vesszük, Iulius Caesar, Antonius és Augustus se volt éppen a szelídség és a békés munkálkodás mintapéldája. Pusztá véletlen lenne, hogy a Gerzson úrnak „nem tetsző históriai személyek” mindkét nevesített példája nő? Nem hiszem, hogy egyszerű nőgyűlöletről lenne szó. Az erőszak történelmi étoszának elutasításával pedagógiailag nála együtt jár a szexuális ösztönök elfojtásának igénye. Van valamiféle belső összefüggés a rendkívüli békeszeretet és a jó erkölcsöknek fáradhatlan oltalmazása között.

Amikor a város védelmére fellelkesülő diákságot lefegyverzi, azt mondja:

– Megbóudultatok-e dilectissimi? [...] menjetek, igyatok „purgantes pectora succos”.
Hát Ajax vagyok-e én, avagy a megveszett Achilles, hogy engem harcba akarjatok

18 Uo.

19 Uo.

vinni? avagy műrmidónokat neveltem-e én bennetek, hogy ily vérengző gondolatokat tápláltok magatokban? kiknek kezeiben könyv forgott, most kezeitekben dárda forog, kik csak énekelni tanultatok, im harci ordításra ferdítitek ajkaitokat. Azért ruháztam én reátok annyi bölcsességet és tudományt, hogy bitangul elhulljatok barbár ellenség csapásai alatt, mint bármely tudatlan katona, aki azért született, hogy meghaljon?²⁰

A harci kedv az ő szemében kúrálendő örültség. Ajax nagy harcos volt ugyan, de a legismertebb mitologémája az, hogy megőrült, és sértettségében a görög vezérek helyett a birkákat mészárolta le. Achilles a legnagyobb harcos, de meggondolatlanságáról, fékezhetetlen indulatairól is híres. A mitológiai alakok megválasztása mellett igen találó a versidézet is, amely a száműzött Ovidiustól származik, felidézve a harcias barbárok közé került, az állandó háborús fenyegetéstől szenvedő, gyámoltalan költő alakját.²¹ A harcias maszkulinitás elutasításához tulajdonképpen logikusan társul az aszexualitás ideálja. Az elit történelem narratíváiban a diákok eleve ritkán találkoznak nőalakokkal, de Tordai Szabó Gerzson tesz róla, hogy azok se lehessenek vonzóak a számukra. De nemcsak történelmi reprezentációkban nem találkozhatnak a diákok vonzó nőekkel, hanem a valóságban sem, semmilyenekkel. „És soha női alakra azoknak szemeiket nem volt szabad vetni.”²²

A fenti idézetből azonban az is látszik, hogy van egy lényeges különbség Gerzson úr történelemszemlélete és a novella bevezetésében ismertetett, de a narrátor által nem teljes mértékben osztott, nevezzük így, plebejus szemlélet között. Mindkettő elutasítja ugyan az elit történetírásának harci étoszát, de Gerzson úr szemlélete mégis nagyon elitista. Csak nem az arisztokratikus katonai erények, hanem egy vizionált új, spirituális-intellektuális elit erényei alapján. Hiszen el is mondja, milyen lenne szerinte az ideális történetírás: „a jámborok, jótékony és bölcs elmék példájával javítaná az utóvilágot.”²³ Ebből az elitizmusból az következik,

20 *Uo.*, 200–201.

21 *Epistulae ex Ponto* IV. 3, 53. A teljes szövegkörnyezet nagyon is idetalál: „Litus ad Euxinum” si quis mihi diceret „ibis / et metues arcu ne feriare Getae”, / „I, bibe” dixissem „purgantes pectora sucos” / quicquid et in tota nascitur Anticyra.” Ovidius a száműzetést, legalábbis ahogyan ez költeményeiben megjelenik, egy kopár hadszíntéren töltötte, ahol folyamatosan reszkette az ellenséges betörésektől a versírásban próbált lelki menedéket találni.

22 *A nagyenyedi két fűzfa*, 194.

23 *Uo.*

hogy a kollégium még akkor is maradjon ki a háborúból, ha maga a város már nem tud kimaradni belőle, bármennyire igyekezzék is. Ugyanakkor Gerzson úr nem tagadja meg a várostól az eszmei és intellektuális segítségnyújtást: hajlandó részt venni a Trajtzigfritziggel tárgyaló (kétfős) követségben.

Ez a végsőként következő pacifista álláspont aztán nemcsak sikertelennek, hanem nevetségesnek is bizonyul a történet alakulása folytán, és ez pontosan ugyanaz a folyamat, amelyben a románc visszaszerzi jogait nemcsak a cselekményalakításban, hanem a novella értékrendszerében is. Latin szónoklatából Trajtzigfritzig és Bórembukk egy szót sem ért, a tényleges tárgyalást nem vele, hanem a bíróval folytatják magyarul. Nem mintha annak volna igazi jelentősége, hiszen őt is becsapják. Mint hamarosan kiderül, csak az ellenállásnak, az erőszakkal szemben csak az erőszak alkalmazásának van értelme. A bátor, a hősi morált képviselő, önfeláldozó diákok és csizmadiák a túlerőben lévő, felfegyverzett, többé-kevésbé professzionális ellenséggel szemben is sikeresen veszik fel a harcot kövekkel és husángokkal. Ha ez pontosan az a morál és viselkedés, amit Gerzson úr mindvégig következetesen elutasított, olyan következetesen, hogy a lánya feláldozásának követeléséből számára még mindig nem az ellenállás, hanem csak saját életének (alapvetően felesleges) feláldozása következett, akkor itt már csak az mutatkozik meg végletes formában, mennyire életidegen és értelmetlen volt az ő életstratégiája. A heroikus morál nemcsak a doktriner pedagógus morálja fölött diadalmaskodik, hanem a paramilitáris alakulatok gyávasága fölött is. Ne felejtjük el, hogy ezeket az alakulatokat a bevezető megkülönböztette a szabályosan harcoló nemesi bandériumoktól: ők is túlélésre játszó kisemberek, következésképpen az önfeláldozó harci morál, amiképpen a dicsvágy is idegen tőlük. Komoly ellenállás esetén hamar menekülőre fogják. És a két diákvezér dicsőségét nemcsak az egész közösség ismeri el a husángjaikból sarjadó két fűzfa kultuszával, hanem Gerzson úr is. Ideológiailag is kapitulál, és a továbbiakban megengedi, hogy a fiatalok lássák egymást. A pacifista stratégia kudarcának belátásából a teljes aszexualitás követelményének feladása is következik: része kell, hogy legyen a hagyományos maszkulinitás előtti behódolásnak.

Eközben azonban a novella elején mutatkozó, társadalmilag érzékeny történelemszemlélet is eltolódik a nemzeti-románcos irányába. A tanuló ifúságról egy ponton azt olvastuk: „s éppen nem iparkodék elrejtegetni rokon- és ellenszenveit, miket a kuruc–labanc világban vagy egy, vagy más irányban

érezte.”²⁴ Ez, gondolom, első olvasásra azt sugallja, hogy a tanuló ifjúság is megosztott, akárcsak a novella bevezetése szerint az egész ország. Vannak köztük, akik a kurucokkal, vannak, akik a labancokkal rokonszenveznek. Az az igazság azonban, hogy a mondat megengedi azt az értelmezést is, hogy a kuruc–labanc megosztottságban a diákság egyöntetűen érez rokonszenveket az egyik és ellenszenveket a másik fél irányában, és egyik érzelmet sem iparkodik elrejtegetni. Nem mintha a kettő nem ugyanannak a pártállásnak lenne két aspektusa. És ezt az értelmezést hamarosan megerősíti, vagy talán utólag, retrospektíve létrehozza az a jelenet, amelyben a diákok teljes egységben fellépve „hallani sem akarnak egyébről, mint hogy őket professzoraik *a labancok ellen* vezessék.”²⁵ Lehetséges, hogy a kisemberek szeretnének kimaradni a harcból, lehetséges, hogy amikor mégis belesodródnak, esetlegesen választják meg és kénytelenségből váltogatják pártállásukat, de a magyar ifjúság vagy már eleve egységesen kuruc érzelmű, vagy gyorsan azzá válik a labancok alattomos és könyörtelen viselkedését látva. (Meg persze azért is, mert éppen a labancok támadják meg a várost.) És ez az ifjúság fennen csillogtatja a hagyományos harci erényeket, fölényesen diadalmaskodva a gyáva idegenek felett.

24 *Uo.*, 199.

25 *Uo.*, 200. Kiemelés tőlem – *H. P.*